

Kiolvasó

Ki ne emlékezne gyermekkorából a máig talányos nyelvi fordulatokra, fülbemászó versikékre, amelyekkel kiszámoltuk, hogy ki legyen a cica vagy a hunyó? Ha a kiolvasást, kiszámolást végző tisztességgel látta el feladatát, senkinek sem jutott eszébe tiltakozni az eredmény ellen; igaz, itt nem volt olyan súlyos a következmény, mint amikor a mérkőzésvezető számol tízet a földre került ökölvívóra...

Sokféle emlék, élmény aktivizálódik a jó irodalom olvasása közben, jelentésük fokozatosan tudatosul bennünk — így leszünk külső szemlélőből, hűvös kívünlállóból az újraalkotás részesei, személy szerint is érdekelték a költői műben. Hogyan írjunk verset — kérdezi például versének címében Szilágyi Domokos, s ahogy előrehaladunk a szabálytalan verssorok olvasásában, egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a költő felelete minket is, akik nem írunk verset és nem is szándékozunk írni, közelről érint. A költemény első két sora azonos a közismert kiolvasó első soraival, csak a sorszám s az utána következő, versben szokatlan paragrafus-jel még a ponttal történő elválasztás ébreszti fel gyanúnkat:

1. § *Egyedem-begyedem-tengertánc.*
2. § *Hajdú sógor, mit kívánsz?*

De — mit akar Szilágyi Domokos? Hiszen az ősi mondókáktól Shakespeare-ig, Thomas Mannig, Faulknerig, József Attiláig nagy utat tett meg az irodalom, s ma kissé furcsa volna a „Hogyan írjunk verset“ (novellát, drámát, kritikát) kérdést csupán egy kiolvasóra támaszkodva megválaszolni. Ezt az irodalomtörténeti ívet (amely persze nem fogható fel lineárisan, egyenesvonalú fejlődésként: Homéroszt és a görög tragédiákat nem halványítják el a későbbi századok!) az iskolában tanítják, s a tanár, egyéni izlésétől függetlenül, kénytelen valamennyi jelentős irodalomtörténeti pillanatot tudomásul venni, diákjainak előadni.

Vannak viszont kritikuszaink, akik úgy maradtak tanarak irodalmi életünk perifériáján, hogy az iskolának ezt a jó értelemben kötelező nyitottságát nem hozták magukkal irodalombíráói buzgókodásukba, csupán a fogalmazás-órákon sulykolt tételt, mely szerint minden írásmű három részből áll: bevezetésből, tárgyalásból, befejezésből. Nagy Pál például olyan hevesen hadakozik a „befejezetlenség“ esztétikai kategóriája ellen (amellyel egyébként — számot vetve az irodalmi tényekkel —, legalább egy évtizede, nemzetközi esztétikai kongresszusok foglalkoznak, és nem burzsoá érdekeltségből!), mondom, Nagy Pál úgy heveskedik, hogy már-már azt kell hinnünk, a régi középiskolai tananyaggal

számára lezárult a világirodalom, de a magyar és a román irodalom is. Másokban meg a zseni-tudat tombol, nem érzik szükségét a legalapvetőbb irodalomesztétikai, irodalomtörténeti ismeretek elsajátításának sem. Szöcs Istvánt igazán nem lehet megvádolni tanáros pedantériával, végtelen s gyakran irányt váltó vitáiban, vagdalkozásaiban mellékesek a premisszák (például ellenfele állításai), megelégszik közönsége látványos szórakoztatásával. Nem érdekli őt például az, hogy a magyar irodalomtörténet évtizedek óta számon tartja a népnemzeti iskolát (amely nem azonos Jókaival és Mikszáthtal!); hiszen ha tanulni is hajlandó volna, s a mások eredményeit figyelembe venné, az „omenisztika“, a „neves-kritika“ bűnébe esnék. Sűrűn hivatkozik ugyan a szerkezetre, de a struktúrát azonosnak véli a poénra hegyezett előadásmóddal. Így, ha máshonnan indul is, ha indulatai más gyökerűek is, arra ébredhetne (amennyiben hajlandónak mutatkozna ébredni), hogy Nagy Pállal evez egy hajóban. Márpedig a Nagy Pál-szintű normatív rendreutasításoknak nem lehet foganatja; a tekintélyt valamivel — az irodalomban leginkább esztétikai érveléssel — ki kell vívni.

Különben Nagy Pál, főképpen pedig Szöcs István olyasmit védelmez, amit senki sem támad (legalábbis a szóbanforgó könyvekben, az Alapozásban és a Szeresd az élőket című antológiában). Nyilván nevetéses volna elvetni Homéroszt — Eliót érdekében, vagy Mikszáthot Németh László és Déry miatt; Nagy István értékes életművét sem feledteti Pusztai János (akiről azért ne felejtse el Nagy Pál, hogy a két háború közötti Nagy István örököse, „státus szerint“ is: ma is az esztergápad mellett áll, az ő számára a munkásélet nem távoli emlék!); Páskándi tehetségének a kiemelése nem jelenti azt, hogy többé nem kell becslünk Sütő András hagyományosabb írásmódját. De a Mikszáthot állítólag kitűnően ismerő Szöcs Istvánnak eszébe juthatnának az Új Zrinyiász önhibájukon kívül neveltségessé váló hősei: egy más korban ébredve, hadakozásuk a régi fegyverekkel komikusan hat. Vajon egy-egy kortárs kritikus mai kirohanása nem indokoltan idézi-e emlékezetünkbe éppen a Mikszáth-reány alaphelyzetét? Csakhogy ők, a Mikszáth-hősökkel elentétben, az anakronisztikus szerepet önként vállalják...

1. § *Egyedem-begyedem-tengertánc.*

2. § *Hajdú sógor, mit kívánsz?*

Most már talán világosabb, hogy mit akarhat Szilágyi Domokos a cikkünk elején idézett Hogyan írjunk verset kiolvasó-kezdősoraival. A harmadik paragrafus a) és b) pontjában, majd a következő paragrafusokban egyébként szerzőnk pontosan érzékeltet egy negatív ars poeticát, amely nem tud egyebet, mint ismételni: „Egyedem-begyedem-tengertánc.“ Hogy mit követel és mit vétőz meg ez az „egyedem-begyedem“ esztétika? Szilágyi példái és okosan gúnyos válaszai közül csupán az ötödik paragrafust idézzük még:

5. §

a) *No lám, no lám, no lám! Ezt már ismerjük.
Istenuccse! — piros gömbökkel pirkadó
hajnali gyékényszatyrok fohásza — Hol a
valóság? Valóság-ábrázolás?*

- b) *Ad 1: piros gömbök: a bűvös szó következik: modernség! Csakhogy modernség és marhaság közé ne tegyünk = jelet. Modernül is lehet gondolkodni, l. Shakespeare-t.*
Ad 2: valóság: a Bohr-féle atom-modellt senki sem látta a valóságban — tehát nem létezik? S a modell nem valóságábrázolás?

Erre a paragrafusra következik, csakhogy már fordított sorrendben, a kiolvasó két sora:

6. § *Hajdú sógor, mit kívánsz?*

7. § *Egyedem-begyedem-tengertánc.*

Elnézést ezért a kritikusainkat ismétlőn bosszantó időjátékért: a Szilágyi Domokos-ízüzeteket ugyanis a Búcsú a trópusoktól című, 1969-es verskötetből vettem, Szöcs István és Nagy Pál cikkei viszont, amelyekre válaszként megint egy „névhez“, Szilágyihoz fordultam, az Igaz Szó 1971. 6., illetve A Hét 33. számában jelentek meg. De a továbbiakban már hű leszek a kronológiához, s nem kalandozom el a legfőbb vitapontoktól: az anekdota értelmezésétől, illetve a mai romániai magyar novella kérdéseitől. Példatárunk legyen a Nagy Páltól olyigen kárhoztott antológia, a Szeresd az őket (kiegészítve a számonkért Nagy István-elbeszéléssel, az Ami felér egy győzelemmel cíművel), vizsgálódásunk pedig stíláriis természetű; nem azért, hogy megkerüljük az eszmei-tartalmi vitát, hanem mert éppen így biztosítható az anyagszerűség — lévén, hogy az irodalmi mű a nyelvben realizálódik. Sajnos, e rovat keretei nem engedik meg a teljességre törő elemzést, meg kell hát elégednünk példák bemutatásával. De talán így is lényegi kérdésekhez jutunk közelebb.

Irodalomtörténeti vagy inkább irodalompublicisztikai közhely lett a régi Korunk „valóságírodalma“, a behatóbb esztétikai elemzés azonban, amely e valóságírodalom természetét sokoldalúan feltárná, még várat magára. Kétségtelen, hogy a Nagy István, sőt az Asztalos István prózájának lényeges jegye a korabeli osztályviszonyok pontos megmutatása; ám kettőjük epikája közt nemcsak az a különbség, hogy Nagy István írásaiban a proletariátus osztályharcának érdekei hangsúlyozottabban kerülnek előtérbe, hanem az a mód is, ahogy a hétköznapi élethez közelednek: amit esztétikumba emelhetőnek tartanak. Ez a szempont kezdetben egyiküknél sem tudatos, Nagy István pedig később is csak a társadalmi feladatokhoz igazítja tollát; ezért nem kerékíti tetszetősre történeteit, stílusa ennek az eszménynek megfelelően köznapian célratoró, díszítetlen, nemegyszer kifejezetten szürke. Különösen két háború közötti novelláinak, 1944 előtti regényeinek fő ereje a helyzetek, a figurák megrag dásában rejlik, az író a drámai összeütközésekre koncentráll. Amikor viszont, a hatalomátvétel után, ezek a konfliktusok szükségszerűen részben belső konfliktusokká válnak, írói eszközei szegényesebbnek mutatkoznak: az Ami felér egy győzelemmel Kese Péterének átalakulásáról csupán tudomást szerzünk, az elbeszélés középpontjában a termelési folyamat leírása áll. Akár a szótani, akár a mondattani stilisztikai elemzés bizonyíthatná állításunkat: a termelési szokines súlya, illetve a szocialista munkaverseny szellemének megfelelően a lerövidülő mon-

datok, az előadás felgyorsuló ritmusa nem az emberen belüli, hanem a közvetlenül mérhető valóság Nagy István-i primátusát bizonyítja.

Asztalos valóságírodalmában a leírásnál fontosabb az élőbeszéd, a meglesett emberi szó. Novelláiban, akárcsak Tamásinál, a párbeszéd többnyire fő helyre kerül. Asztalos prózájának anekdotikus vonásai nemcsak a történetek csattanóra épülő előadásában, hanem a párbeszéd-ek izes fordulataiban, az évődésekben is megnyilvánulnak, legjobb novelláiban azonban ez nem jelenti azt, hogy az író nem néz a felszín mögé. Igaz ugyan, hogy maga mondatja egyik hősével: „Aki sokat nevet, keveset elmélkedik“, de épp az idézett Csendes hely a meggyőző példa rá, hogy a „csendes“, jópofán anekdotikus felszín mögött az írói szem valós problémákat tud megláttatni. Érdemes volna összehasonlítani a Gondos atyafiság nyelvét is Szabó Gyula újabb novelláival: talánánk itt példát rá, hogy az anekdotikus keret vagy bizonyos megőrzött anekdotikus sajátosságok hogyan épülnek alkotóan be a szerző lélektani elmélyülést mutató mai novellisztikájába. A Sárgaszemű Jovánki például, ez az egyidőben „székelyloki“ és európai igényű novella, úgy őrzi a székely népnyelv jóízű beszédfordulatait, a sajátos helyi észjárást, hogy egyúttal az idő múlását s benne az ember átháríthatatlan felelősségét is kifejezi. Egy példa: „Az »is« volt az a zöngé, amely már a látogatásról szólt, az a sóhajlás, amely — egybesóhajítva Annát a holtakkal — észrevétlenül sürgető jel volt arra, hogy most már arról kell beszélniük, amiért jöttek. Mindhárman észrevették ezt a jelet, s megkönnyebbültek, hogy végre arról fognak beszélni, ami elég nehezükre esik.“ Szabó Gyula hőse, ha későn is, de átlát a „kék szemű közvélemény“-en: a novella utolsó két részében eltűnik a párbeszéd, Jovánki cifrázás nélküli őszinteséggel értelmezi a régebb elhangzott szavakat, mert választ keres tévedésére.

Hűtlenné vált ezzel Szabó Gyula régebbi önmagához? Hűtlenné vált nagy sikert hozó realista faluregényéhez? Vajon nem valóság-e az is, mégpedig fontos, társadalmilag is fontos valóság, hogy miként lehetünk hűek önmagunkhoz? A novellaszerkezet módosul ugyan, nem „csattan“ úgy a „csattanó“, a feszültség azonban korántsem csökken, amiért a „poén“ lélekelemző töprengésben oldódik fel. Nem tagadjuk, nincs izgalmasabb a valóságnál, a kérdés csak az, hol vonjuk meg a valóság határait. Bálint Tibor novellájában, a Hordozható kacagásokban olvashatjuk: „Tűnődve nézte a térséget, alig látott valamit. Csak egy csillag alakú hópehely villogott a szemébe, mintha fel akarná lazítani az ajak bánatos ráncait. Aztán megmozdult, és részletekben fedezte fel a világot: a fenyőfákat, az épületek szürkés kőcöckökeit, a csendet, amely ujjnyi fehérségben ülepedett le, és elborított mindent.“ A csend is része a valóságnak — a külső csend és a lélek csendje, az álmok és vágyak világa, amely sokszor szétbogarozhatatlanul keveredik a mérőműszerekkel érzékelhető kinti, tárgyi valósággal; mint Páskándi Géza elbeszélésében, A disznó feltámadásában: „ó, szándékok, villanásig élő tervek, egyszer valahonnan mélyről megmagyarázhatatlanul felbukkanó, azután elásott kincseink, a »vajon«, a »milyen« kincsei, ragyogásuk rajtunk csak átcikázik, egyetlen pillanatra, de eszünknek örültnék tünnek, mert kitépnének természetünkől, és eszünkön és testünkön és lelkünkön és ízlésünkön túliaknak tünnek, meghaladják idegeinket, ezért is élnek csak

egy villanatra, és amelyek mégis elhessenthetetlenek, képzeletünkben ki nem ölhető, ki nem pusztítható ismeretlen anyag képzeletünk ösztönéből, vagy inkább ösztönünk képzeletéből vannak, idegünket felajzó, felesigázó, esziünk számára rémületes, háborzongató ötletvillanások, a lehetetlent felvillantó szándékok, amelyek természetünk határaiból kiszöktetnének, hogy a határátlépés szörnyű és megvalósíthatatlannak tűnő bűnébe zuhanjunk, vissza ösztöneink nyuszításába...“

A valóság valóban csodálatos — csodálatosabb, mint ahogy egyes, levitézlett normatív szempontok szűrő-vágó fegyverével hadonászó kritikusok hiszik. Nem egyszer s mindenkorra adott, változatlan — tehát nem csak zárt formákba rendezhető. „Ad 2: valóság: a Bohr-féle atommodellt senki nem látta a valóságban — tehát nem létezik?“ Az anekdota derék keresztesvitézei nagyon korszerűeknek hiszik magukat. Csak azt felejtik el, hogy a marxizmus a legújabb tudományos felfedezések filozófiai általánosításából született, s a valóságra nyitottságát sosem adhatja fel.

Tehát még egyszer Szilágyi Domokossal:

8. § Egyedem-begyedem-tengertánc.

9. § Hajdú sógor, mit kívánsz?

Kovácsy

M. Makkai
Piroska:
Bolyai

Szij Rezső

Lőrincz Gyula

Hosszú idő után újra feltűnik a magyar művészettörténetben az immár 60. életét túlhaladt Lőrincz Gyula, akinek tragikusán mély érzésből fogant grafikáját negyedszázaddal ezelőtt Kassák Lajos a valóság essenciájának látta, míg Pogány Ö. Gábor „az anyag és a jelenség rejtett lelkét” kereste művészetében. Most Szij Rezső mélyül a művész formarobbantó látomásaiba, melyek balladaszerű szagattalossággal sarkallnak képzelet-rohamra. A pompásan kiállított kis kötet 48 művészi repertoja magyarázatot kap a bevezető tanulmányban: a festőművész élete a tanyai benyomásoktól a munkásmozgalom próbáin, a spanyol frontot támogató franciaországi szerepen, több országnyi üldöztesen és szívós nemzetiségpolitikai munkán át mindig is okot kapott benső szorongásokra, a végzettségűtől való rettetésre, s mindez áttetszik Rudnayn és Vaszaryn, Goyán és Picassón edzett, de sajátosan egyénivé vált, sohasem „proletkultus”, de mindig a forradalmi szegénység teljesebb emberségét kifejező képanyagán. A népsorsot egy életen át felelősségében hordozó csehszlovákiai politikus-Lőrincz legbensőbb lelki rugóiba pillantunk be a művész-Lőrincz elének táruló ihletettségében: olyan képek, mint a Csallóközi paraszt, az Arvíz vagy a Parasztpár nemcsak magányt, hanem életvállalást is jeleznek. Lőrincz Gyula alakjai — írja a mai kommentátor — „mindig együttérzést, katarzist és döntést akarnak kicsikarni a nézőiből”, akár a háború borzalmaitól menekülő anyának, akár a sorsát vállaló szocialista embernek az arcába nézünk. (Corvina, 1971.)

Egy elfelejtett életút emlékét idézzük, megkésve: Maksay Albert életművét. Az Erdélyi Helikon szociális tartású mélyvonulatában észrevétlenül maradt a haladó szellemű, világot járt humanista. A „Tizenegyek”-nek is tagja volt. Van egy szép könyve a kezünkben: *Idegen partok* (Erdélyi Szépművészeti Társulat, 1935), mellette kötetre való esszé, versek, műfordítások (*Helikon, Pásztor-tűz, Utunk, Művelődés*). Életműve, ha méreteiben nem is, de magas erkölcsiséggé nemesített humanizmusa révén Schweitzer Albert példázatával készlet tiszteletre. Nemrég temették el. Halottját sirathatta volna sok tengeren túlra kitántorgott „walkerburgi székely” s néger elnyomott is, akiknek igazságkeresését, egy nemzetközi méretű harcban, nálunk elsőként ő kiáltotta el 1932-ben (*Az amerikai néger líra*).

Kolozsvárt a Farkas utca sok magányos harcos emlékét őrzi. Maksay Albert, az „írastudó” (Tamási Áron baráti megbecsüléssel használta az élcet) is itt lakott, ahol az utcabeli régiek tanító-múltja, harca elkötelező lett Apáczai Csere Jánostól napjainkig. A *Séta bölcsőhelyem körül* című képeskönyvből (melynek szerzői közt Asztalos István, Kós, Molter, Tamási is szerepel) tudom, hogy mekkora földrészeket, óceánokat bekerítő kanyarodóval tette meg Maksay Albert élete útját, míg a „kétvízközi” Dézsma utca kicsi házától a „rangos” belvárosig jutott. Az otthon Kolozsvár, de hol a kenyér, hol meg a tudásvágy parancsolta, belső elkötelezettséggel, a nagyvilág országútjaira. Így tett szert arra a nagy nyelvismeretre, szellemi világtartásra, mely egykor ország-határokon át közvetítette a szabadság ígét, a társadalmi harc szellemében, az elnyomottak érdekében. Mostanáig a köztudat legfeljebb mint „elfelejtett költőt” tartotta számon — az *Idegen partok* útirajzai mintha egészen kiestek volna az emlékezetből.

Az utazó Maksay életének legjellegzetesebb eseménye a walkerburgi tanítóskodás. Időben többszörösen nagyobb az itthon, Erdélyben töltött tanító-múlt, de az „idegen partok” szociális küzdelme, szabadságharca gyakorolt döntő befolyást Maksay Albertre. Az ő „úti képei” révén jutott helyszíni történelmi híradáshoz a kivándorlók sorsa. De a nagy történelmi ismeret, szociológiai tájékozottság meggyőző erővel dokumentálja a nyugati világnak negyvenötven évvel ezelőtti korszakát is, amely már akkor méhében hordta a mai Amerika társadalmi ellentmondásait, a gépkultuszt, a hippilázadást, az elidegenedést.

A századfordulót követő esztendőink nálunk a népi eszmélkedés újkorát jelentik. A reformerkedők „székely-kérdése” egy elnyomott szegény osztály bajai felett szónokolgat, miközben az 1907-es esztendő kimutatása már 962 283 kivándoroltat sirat. Néma forradalom: egyke, szekta, kivándorlás. A székelyek bátorabbja nekivág a világnak. Itthon marad az alkalmi munka, erdőlés, kötörés, kismesterségek szegény

alapon való művelése. A helyzet kint sem más. Maksay Albert nézett utána az elmentek „újvilágának“. Ime, egyik naplójegyzete:

„Tíz óra után indul a vonatom vissza Pittsburgba, a vonat indulásáig még beszélgetünk. Derék, egyenes és munkabíró emberek ezek, tele becsületességgel, de mindenikben észrevettem... alacsonyabbrendűségi érzést, ami úgy nehezedett rájuk, mint súlyos béklyó[...] Persze a bevándorlóknak az az osztálya, amelyből szerencsés vállalkozók, meggazdagodott gyárosok vagy vetítívászon tündöklő csillagok lettek, nem abból a hazai magyar rétegből telt ki, amely a bányászokat, a vasmunkásokat és gumigyári napszámosokat szállította. Ezek otthon a föld fiaí voltak, szántó-vető emberek, akik ha sokan voltak testvérek, kevés föld jutott az örökségből, s inkább elindultak az újvilágba dollárt kergetni, mint otthon nyomorogni. Sokan gyarapodtak is, házat is vettek, de amíg Walkerburgban voltam, már egy héten csak négy napot dolgozott a bánya. És ez egyharmad kereset biztos elvesztését jelentette (5 év múlva meg is bukott a bánya).“

Ismerjük már a *Korunkból* (1971. 5) Tamási Áron Amerikából hazaküldött levelét is. Maksay Albert könyvében sem csak az az igazságigény az érdem, amely oly hűen tükrözi a földönfutók harcát, hanem hogy írói készséggel adja előnkbe a nagyvilágban látottakat — sokféle emberi színével, szépséges tájával, dicsőséges történelmével s jelenkori zavaraiival. Mikor a Niagara-vizeséről ír, akkor is, megfelelkezve a természeti csodáról, a vele versenyre kelő, győző vagy prédára tett embert látjuk a természettel viaskodón. Az EMBERT, aki sokfelé vesztes lehet. Legyőzheti a gép, a természet, a dollár, de nem reménytelen a sorsa. Az *Idegen partok*, ez a csaknem negyven esztendeje megírt könyv ma is olyan időszerű, és olyan igaz, mint a Szabadság, melyly az Emberiség tartozik magának. Szellemi múltunk megtiszteltetése volna ma ezt a könyvet új formában, szemelvényesen bár, kezünkbe venni.

Hiszen Maksay Albert annak az írónemzedéknek volt tagja, amely életprogramot látott egy „racionális kisebbség“ szellemisége számára abban, hogy a konzervatív nacionalizmussal szemben egy magasabb szintű, haladó kultúra szolgálatába álljon. 1935 körül alig van a *Helikonnak* olyan száma, amelyben Asztalos, Tamási, Szemlér, Molter, Szabédi, Bözödi mellett Maksay Albert is ne szerepelne írásaival, ebben a szellemben.

A „Tizenegyek“ nemzedékéből, amelyhez Maksay Albert is tartozott, többen vállalták az idegenbe vivő utat (Balázs Ferenc, Tamási Áron, László Dezső), hogy szemtanúként beszélhessenek itthon egy haladóbb eszmeiség világtüzelésének lélegző valóságáról. Maguk elé vették a világot, hogy más pontról is érzékeljék az itthoni valóságot. Balázs Ferenc Rabindranath Tagore iskolájába ül be praktikus ésjárást és szövetkezeti szellemet tanulni, s személyesen Mahatma Gandhi szájából hallja a legfőbb emberi elvet: „Sa tag ra ha“ (az Igazsághoz való bátor

téka

Böloni Farkas Sándor naplója

Inkább naplótöredék 1835. január elsejétől 1836. január hetedikéig; a többi megsemmisítette vagy halála után elégetni rendelte a szerző. Ami megmaradt, abban van szentimentális visszaemlékezés korán elhunyt szerelméről, Polcz Jozefáról (Mikó Imre regényes cselekményt fejtett ki a mozzanatból A bércre esett fa című könyvében), van közéleti program és önvallomás (Benkő Samu kájkai rajznak mondja a képzelt pert, amely Farkas Sándort vallomásra készítette). Benne van az egy-könyvű író és az egész ember, mindaz ami Utazás Észak-Amerikában című művéből kimaradt: az üldöztetés, a meghasonlottság, a végakarát. A Naplót először Jancsó Elemér adta ki teljes terjedelemben az Erdélyi Ritkaságok között 1944-ben. Most ugyancsak ő írja az előszót hozzá s a Téka-sorozat hozza ki tizenkétezer példányban. Hogy Farkas Sándor posztumusz műve ne legyen többé ritkaság Erdélyben! (Kriterion, 1971.)

Egyszemű éjszaka

Fiatall szlovákiai magyar költők

Ez az újabb „kilencek“ antológiája csehszlovákiai magyar lírikusok könyves indulását jelzi. A Tözsér Árpád válogatásában és előszavával megjelentetett kötet szerzői (ábécérendben sorakoztatva: Aich Péter, Keszeli Ferenc, Kmeczko Mihály, Kulcsár Ferenc, Mikola Anikó, Németh István, Szitási Ferenc, Tóth László, Varga Imre) nem egy évjáratúak (a legidősebb 1937-ben, a legfiatalabb 1950-ben született), költői pályájukon sem egyszerre indultak, az Egyszemű éjszaka mégis egy-

téka

séges kötet benyomását kelti. Tözsér tanulmány-értékű bevezetője joggal emeli ki, hogy a szerzők a személyestől haladnak a személytelen s a „kollektív zóna” felé, ez ad verseiknek hitelt, ez biztosítja korszerűségüket is. Különösen Németh István és Tóth László jelentkezik költőileg érett alkotásokkal. (Madách, 1970.)

Lászlóffy Csaba

Bolondok játéka

Vers- és prózakötetei után Lászlóffy Csaba színműveivel is bemutatkozik az olvasónak. (Gólya, gólya, gilice című darabja, amely korábban a temesváriak előadásában nagy közönségsikert aratott, nem szerepel a kötetben.) Két jelenete (Tejbekása, madártej és Alkonyat előtt) inkább csak kísérletezés a műfajjal, a Bolondok játéka is Az eretnek szerkesztéssel és főleg gondolatilag már nagyobb igényű — az értelmetlenséget állítják pellengérré. A címadó színmű előtt a következő, jellemző Dürrenmatt-mottót olvashatjuk: „Az ilyen történet, bár groteszk, mégsem abszurd (azaz nem ésszerűtlen).” Akár csak versei, Lászlóffy Csaba drámái, groteszkjei is társadalmi elkötelezettségükkel és a műgonddal tűnnek ki. (Litera, 1971.)

Krúdy Gyula

Pesten lakott egy fuvalás

A nyári éjszakák fényeiben felbukkanó alakok hegedűtokkal kezükben, magányos ködlovagok, zenefoszlányok, buja illat, pisztolygolyó a gondonkás szívében, ünnepektől és híres hangászok, primások tündöklése és eltűnése, régi

hűség). Tamási Áron a legudvarhelyszékibb elbeszéléseit kezdi írni Amerika földjén, László Dezső hazatérve egy „új arcvonalt” szellemében olyan életigenlő, a szellemi értékek felé orientálódó felfogás kialakításáért harcol, amely szembehalad a pusztulást érzékelő víziókkal (Gáll Ernő: *Etnosz és ethosz. Korunk*, 1971. 5). Maksay Albert pedig Hock Jánossal, a „nyughatatlan emigránssal” járja a nemzetközi munkásmozgalom történelmi útjait. Forestville-ben, amikor a New York-i küldött felülvizsgálja a bányatelep politikai hangulatát, Maksay Albertet vonják felelősségre: „...Sok felforgató elem van a telepen, akik a népet elégedetlenségre ingerlik. — Örülök, hogy erről alkalmunk van beszélni” — válaszolja Maksay, s kifejti: „Mindenesetre kötelességemnek tartom megállapítani, hogy ha az emberek a munkaidő felemelése és a bérek lecsökkentése miatt békétlenek, akkor az a feladat, hogy a bányavállalat vezetőségétől emberi belátást kérjen és a munkások számára olyan javadalmazást, ami a megélhetésüket biztosítja” (*Forestville-i hűsvéti bárány*).

Maksay Albert a kolozsvári Református Kollégium elvégzése után főiskolai diplomát szerzett, s így indult az Ohio folyótól délre fekvő államokba. Később a chicagói egyetem keleti nyelvészeti fakultásán hébert, görögöt, arabot, egyiptomi régiségtant és hieroglif írásfejtést tanult. Professzora lelkes tudósember, akinek nevét őt világrész tudományossága emlegette: Henry Breasted. Maksay Albert a kíváncsioroltak gyerekeit tanította Walkerburgban, segítette a szegények forradalmi harcát, amikor pedig tudományosan felkészült egy távoli történelmi múlt keleti műveltségének hódításaira, eszébe jutott szülőföldje. A hazainduló hajón táviratot kézbesítettek neki: „Elutazását sajnáljuk. Jövője lehetett volna ebben az országban. Hazatérésehez mégis gratulálunk, mert hazájának szüksége van fiára.” Balázs Ferenc életpróbjája vonzotta őt is a „Rög” felé, azonban nem a harcosok fajtájából való volt. Sem korábban, sem később nem szerette azt a tülekedést, amelyben anynyi hiúság, egyéni érdekelttség, részrehajlás viaskodott az irodalom berkeiben. Sokat utazott. Széles műveltsége sokoldalúan árnyalt, mély értelmű „útiképekhez” segítette. Így jutott el az *Idegen partok* megírásához, amelyben skót, ír, dán, néger és indián példákön át egy „kisebbségi humánus” harcos etikája kér hangot.

A *csend dalai* címmel verseskötetet jelentetett meg Tordán saját kiadásában (1927). Költői világára már verscímei utalnak: *Tűnődés, Téli filmfelvétel hexameterekben, Késett esengés, Rügy, Fapiac*. A versírást élete végéig folytatta, egyre közelebb jutva egy realisabb költői szemlélet igazához. Közelebb a valósághoz, s megromlott fizikai egészségével egyre közelebb a nemléthez is, az emberi sors paradox beteljesedése szerint.

Életművének teljes értékű részét alkotják műfordításai, esszéi és elbeszélései. Hozzánk a néger líra akkor jutott el, amikor Gaál Gábor a hazai könyvkiadás háztartásában széttekintve éppen megállapította: „Egy olyan irodalmat kapott az olvasóközönség, mely az elesztetizálás révén kikerülte a társadalmi és nemzetiségi kérdések konkrét követeléseit”

(1935). A négerek osztályhelyezete s a „fekete kultúra” önismeretének propagálása kellemetlen analógiát jelenthetett akkor nálunk. Maksay Albert 1932-ben fordulatot hozott ezen a téren. Nemcsak az *Idegen partok*ban szentelt külön fejezetet a néger líra ismeretetésének, de az *Erdélyi Helikon*ban külön tanulmányt és számos műfordítást is közölt. Az esszé szintén annak a tapasztalatnak a jegyében művelte, amelyet Walkerburg bányatelepein, embert emésztő gumigyáraiban szerzett, négerek és kivándorolt honfitársai körében. Amikor Gauguin elfordulását a „fehér civilizációtól” az európai közvélemény haza- és fajúrlásnak minősítette, akkor Maksay Albert Van Gogh-ról szóló esszéjében kitér ennek a kérdésnek emberibb megvilágítására: „Gauguin magasabbrendű hazafi és igazabb ember, aki vallotta és a tahiti bennszülöttek pártjára állva cselekedettel is hirdette, hogy méltóbb lenne a francia dicsőséghez és az európai ember méltóságához a tahiti bennszülöttek szabad szellemű kezelése, mint a fegyveres fölény erejével való gyarmati elnyomás és kizsákmányolás.”

Műveinek behatóbb ismerete meggyőz arról, hogy egy tehetséges, sokoldalú író élt mostanáig közöttünk, elfeledve. A 30-as évek elején már a haladó irodalmi múlt vonalán így hadakozik: „Nem lehet mellőzni Kovács Dezső élelátásának azt a sajátosságát, hogy már akkor fogékonyságot árult el a szocialista témák iránt, amikor a magyar irodalomban még ezen a téren alig mutatkoztak kezdeményezések. A magyar próza művelésének társadalomszemlélete grófokat, bárókat, gentry gavallérokat, szépeltő kacér hölgyeket szerepeltet még akkor, amikor Kovács Dezsónél megjelent egy hang, mely a szociális probléma kérdésévé a társadalmi egyenlőtlenséget tette, meglátta a szegénységet, a bajokat, a létért való küzdelem nehéz gondjait.”

A háború utáni új irodalom az 1947-ben megjelent *26 elbeszélő válogatott novellája* című antológiában Maksay Albertet is szerepelteti. Akkor a „kivillanó derűlátásért”, illetve „az igazság új hangjának tartalmi és formai kereséséért” állítják egy sorba napjaink legjelesebbjeivel. *Temesi Antal leszerpel* című elbeszélése a háború utáni első évek leplező erejű írásai közé tartozik.

A sokoldalú életműből fel sem villantottuk műkritikájának értékét (Gruzda János, Szervátiusz Jenő, Gy. Szabó Béla, Nagy Imre, Kós Károly, Bordy András, Thorma János, Berde Amál műveiről, a *Helikon* és *Pásztortűz* oldalain). *Kőrösi Csoma Sándor tibet-tudományi munkássága* című nyelvtudományi elemzését (1935) külföldön is számon tartja a szakirodalom.

Maksay Albert szociális tartású életművének ismeretével nagyon megkéstünk; felfedező üdvözetünk nekrológgá keseredett — élete eloldódott partjaink felől. Most már kiadóinkon, irodalomtörténészeinken a sor, hogy a mai olvasó számára hozzáférhetővé tegyék ezt az értékes életművet.

Fülöp G. Dénes

bálok hősei, éji-zenék, amelyek a meleg tavaszi fuvallat egy zárt szalugáteres ablak alá sodor, szívhódító és hivatásos zenészek kiskocsmái borozása, mellékutcákban kocogó családi batár, amelyben az elfeledt csellistára gondolnak, virágillat a régen eltemetett muzsikuszírnán, magányos zenetanár álma, — és valahol fuvola szól az éjszakában... Több ezer novellából, tárcából válogatták ki Krúdy Gyula zenével kapcsolatos 30 írását. Valamennyit a muzsika fűzi össze. A muzsika, amely élete végéig kísérte az író. (Zeneműkiadó, 1971.)

Comenius válogatott írásai

Tavaly múlt háromszáz éve, hogy meghalt, most ez a kis Téka-kötet izelítőt nyújt munkásságából azok számára is, akiknek nem a pedagógia a kenyerük. Klasszikus művei, a Nagy Oktatástan és A látható világ mellett részeket kapunk a könyvecskében egyik fiatalkori regényes történetéből, amely Világ útvesztője és szív paradicsoma címen egy igazságkereső ifjúról szól, s ott van az államok egyetemes szövetkezéséről írt Panorthosiának is egy darabja. Ezek új színekkel árnyalják a pedagógia Newtonjának vagy Galileijének arcképét, aki többek között moralista és állambölcsész is volt. Ha azt is hozzávesszük, hogy Comenius, mint erdélyi ivadék, a Jan Amos Szeges nevet is használta (így idézi Náhlik Zoltán a Korunk 1970. 11. számában), évekig Sárospatakon tanított és Rákóczi Györgytől Erdélybe is meghívást kapott, még közelebb kerül hozzánk a modern pedagógia megalapozója. A szövegeket Kálmán Viktória válogatta, az előszót Dankanits Ádám írta. (Kriterion, 1971.)